

Province of the
EASTERN CAPE
EDUCATION

**NATIONAL
SENIOR CERTIFICATE**

KEREITI YA 11

PUDUNGWANA 2014

SESOTHO PUO YA LAPENG – PAMPIRI YA 1

MATSHWAO: 70

NAKO: 2 dihora

Pampiri ena e na le maqephe a 12.

DITAELO HO MOHLAHLOBUWA

1. Pampiri ena e arotswe DIKAROLO tse THARO, e leng:
KAROLO YA A: Tekokutlwisiso (30)
KAROLO YA B: Kgutsufatso (10)
KAROLO YA C: Thutapuo le tshebediso ya puo (30)
2. Bala ditaelo TSOHLE ka hloko.
3. Araba dipotso TSOHLE.
4. Qala karolo e NNGWE le e NNGWE leqepheng le LETJHA.
5. Seha mola qetellong ya karolo e NNGWE le e NNGWE.
6. Nomora dikarabo tsa hao jwalo feela ka ha dipotso di nomorilwe pampiring ya dipotso.
7. Tlola mola dipakeng tsa dikarabo tsa hao.
8. Ngola ka mongolo o makgethe o balehang.
9. Tsepamisa maikutlo haholo mopeletong le popong ya dipolelo tse nepahetseng.

KAROLO YA A: TEKOKUTLWISISO**POTSO YA 1****TEMA YA A**

Bala tema e latelang ka hloko o nto araba dipotso tse thehilweng tlasa yona.

PHUTUHELO YA LESEDI

Letsatsi le ne le sa tswa tjhaba, Lesedi le Serwala ba ne ba se ba kgutletse pela ntlo, ba qoqa ha lelele e sa le ka madungwadungwana. Ha Lesedi a hlokomela hore Serwala o se a tla tsamaya, a re ba ke ba kene ka tlong, ba yo phoka kofi. Kaha o ne a ile a phetela Serwala le ka bohlaswa bo ka moo ka phaposing ya ho jela, nakong eo a neng a mo jwetsa ka qabang ya hae le Mmalekupa, ha se ke ha hlola ho e ba le letho le nyarosang ha a bona tshenyo e ka moo.

Serwala ha a se a tla tsamaya, a re monna heso jwale ha maemo a ditaba e le aa, seo o rerileng ho se etsa ke sefe hoseng hoo? “Haele ntleng ya Mmalekupa ke tla ke ke iketle, nke ke imamele esere ka tlaila. Hoo nka mpang ka ho etsa ke ho ya tsebisa mme le ntate hae kwana ka qabang ya rona le ka ho nyamela ha hae. Tabeng ya phutuhelo ena eo ke bileng le yona teng, jwaloka ha ke se ke o boleletse, ke tla emela ho fumana bopaki bo ntlatsang hore efela banna bao e le bona, pele nka ya batla lengolo la ho ba qosa. Leha ho le jwalo, ke lokela ho ithlaphela ho ya teana le morena Mokotla hona hoseng hona, pele ke ya Popa, a tle a se ke a re ha ke a mo tlalehela letho.”

“O tla re o ne o futuhetswe ke bomang?” Serwala a ba a utlwahala hantle hore o batla ho mo thusa.

“Ha ke no bolela mabitso a bona, kapa hona ho bontsha hore ke ba tsebile, ke tla fihla ho yena ke le motho ya maketseng haholo, ya kopang thuso ho morena wa hae. Empa ha ekare ke sa le tseleng, kapa ha ke se ke ena le yena morena, ka fumana matshwao a kgodisang motho e mong le e mong hore efela batho bao e le bona, ke tla hle ke bolelele mabitso a bona hang. E, nka be ke ntse ke ikgethetse ho se emele bopaki ba letho, hoba le maqeba a bona e ne e tla nne e be dipontshuwa tse lekaneng bakeng sa ho thea nyewe. Empa kaha ke batla ho sebetsa taba ena ka bohlale, ke bona ho hlokeha hore ke se tatele ho etsa diqeto ha ke e sebetsa.”

“Motho wa heso nna ke re o ke o mmone. O tadima ditaba ka mokgwa o kgotsofatsang. Batho bao ke utlwang ke kuku-kukunelwa ka bona ke ba habo mosadi wa hao, ke bona eka ba tla o sheba hampe, ba re o tetekile ngwana wa bona, ha o qeta ha o yo mmatla ha a o nyamelletse, haholo haeba o ngaletse ho bona.”

“Bano ke ntse ke batla ho tseba hore na dikelello tsa bona di sebetsa jwang. Ba tshwanela ho mamedisa ha moradi wa bona a ba phetela ditaba tsa qabang ya rona, ba mmothe dipotso hodima seo a se buang, ba se ke ba mo mamela ka ditsebe tse sekameng jwalo ka tsa tonki. Ba lokela ho se fose hore le nna ke ntse ke le ngwana motho. Haeba ba batla hore ditaba tsa rona di potlakelwe, le bona ba ka nna ba itlisa, ba na le bolokolohi ba ho etsa jwalo. Ba tseba hantle hore ke a sebetsa mme le mafelong a beke ke a phathahana. Le bona ba le jwalo ke ye ke ba etele ha dikolo di phomotse, mariha kapa ka keresemese.”

“Monna le wena o se no dumella pelo ho o laela tjena! O se o halefisitswe ke eng jwale?”

“Monna, Serwala, ho fihlile moo jwale tjena ke utlwang hore ke a lekeha. Ke tennwe ke batho bana ba hanang ho nka dintho ka moo di leng ka teng, ba tsamayang ba qhashallela dintho tse sa utlwahaleng jwaloka kalakunu ya mokoko, eo ekang e halala boholo boo e leng bona.”

“Ee, nako e tla tloha e ntshiya. Sala hantle ngwaneso, feela o se ke wa lebala ho ya moo o ikatetse, hoba o a bona hore ntwana e kgolo. Nka be ke o felehetsa, jwale ke tswafa hore ba tla tloha ba ntlhokomela pele nka ka ba tsometsa ka ho jela phate ba sa o shebile.”

“Ee, hle monna, se ke wa itshwenya. Haele sebetsa sona ha ke na ho se nka, hobane ha ke yo lwana, ke ilo lla ho morena wa ka.” Yaba ba a arohana.

Batho bongata ba ne ba se ntse ba qaleletse ho ya le malapa ka mabaka a bona, ha ba bang ba tla fihla ha Lesedi, mme ba makala haholo ha ba bona madi a kantle ha hae, ba bile ba utlwa hore o ne a futuhetswe bosiu. Kaofela ha bona ba ne ba tadimeha ba utlwisisa phutuhelo eo e ne entswe ke banna ba Lekgotla la Dinare, ba bang eka ba tseba le banna ba e entseng, ba mpa ba pata mabitso a bona ka boomo. Kae-kae, hara letlaburu leo, ba bang ba hwesheletsana yaka ba re banna bao ka boraro ba bona ba tsoseleditswe sepetlele, Hlotse.

[E qotsitswe le ho lokiswa ho tswa ho: *Mosikong wa Lerato* ka Thabonyane Mafata 1986: 50-52]

- 1.1 Bolela lebitso la motswalle wa Lesedi ya ileng a ya ho ya mo hlahela ha a ne a futuhetswe bosiu. (1)
- 1.2 Bolela lebitso la mokgatlo wa banna bana ba neng ba futuhetse Lesedi. (1)
- 1.3 Pheletso ya banna baa ba neng ba futuhetse Lesedi e ile ya ba efe? (1)
- 1.4 Ke eng e neng e tla fana ka bopaki ba hore banna baa efela e le bona ba neng ba futuhetse Lesedi? (1)
- 1.5 Polelo ena ‘Ba qoqa halelele e sa le ka madungwadungwana.’ E bolela hore e ne le ... Kgetha karabo e nepahetseng ka ho fetisisa ho tse latelang. Ngola feela tlhaku (A–D) e bapileng le karabo eo o e kgethileng. (1)
  - A Hara mpa bosiu.
  - B Motsheare.
  - C Motsheare wa mantsiboya.
  - D Hoseng haholo.
- 1.6 Lesedi o amana jwang le Mmalekupa? (1)
- 1.7 Ke eng e neng e entse hore ho be bohlaswa ka phaposing ya Lesedi ya ho jela. (2)
- 1.8 Ke efe ntho e sa rateheng eo Lesedi a ileng a e etsa ho mofumahadi wa hae ha a nyamela? (2)
- 1.9 Ho ya ka wena na o nahana hore ho nepahetse hore monna a etse ketso ya mofuta oo ho mofumahadi wa hae? Hobaneng? (2)

- 1.10 Morena wa sebaka seo Lesedi a phelang ho sona ke mang? (1)
- 1.11 Serwala o bolelang ha a re Lesedi a ye ho morena a ikatetse? (2)
- 1.12 Ke bofe boikgakanyo bo tlang ho etswa ke Lesedi ha a fihla ho morena? (2)
- 1.13 Lesedi o bolelang ha a re ba se ke ba mo mamela ka ditsebe tse sekameng jwalo ka tsa tonki? (2)
- 1.14 Polelo ena 'Hara letlaburu leo, ba bang ba hwesheletsana.' E bolela hore ba ne ba... Kgetha karabo e nepahetseng ka ho fetisisa ho tse latelang. (1)
- A maketse haholo.
  - B sebelana.
  - C shebana hamper.
  - D bua haholo.

TEMA YA B

Bala tema ena e latelang ebe o araba dipotso tse thehilweng ho yona.

Tihompho

Kgohlano e se e le ngata hara batho. Ena ha se ntho e ntjha hobane le mehleng ya morena Moshoeshoe, merabe e ne e futuhelana, batho ba bolawa ka sehloho. Matlo a bona a ne a tjheswa, mehlape e hatjwe, bana mmoho le basadi ba pholohe ka mohau wa sera feela. Mehleng ena maemo ha a sa le mabe jwalo ka pele empa kgohlano e ntse e le ngata. Sesosa sa yona ke lenyatso kapa hona ho ikghomosa hara batho. Ho bonolo ho utlwa motho a tlola hara batho a ithorise ka lefeela la mafeela. Ke ye ke utlwe bohloko ha sena se etsahala hobane ho ya ka nna, boitshwaro bo jwalo ha bo hlokehe hara batho ba phelang mmoho.

Ke hlajwa ke dihlong ha ke hopola ka moo le nna ke neng ke tshwaeditswe ke feberu ena e nyonyehang. Ke ka baka lona lena ke yeng ke leke ho hlokomedisa batho hore bophelo bo ka ba monate ha bohle re ka utlwana. Hlompho ke yona e ka re lokollang mathateng a re aparetseng lefatsheng lena ka bophara.

Ntle ho motswalle wa ka Kganyapa, ho ne ho se motho le ya mong eo ke mo tshabang. Ho nkgisetsana mahafi le monna e mong, e ne e le ntho e bobebe ho nna. Ke ne ke itshepa hobane ke ne ke le kgalala papading ya ditebele. Motswalle wa ka e ne e le mampodi wa Teransefala wa boimeng bo hare mme nna ke ne ke le e mong wa ba batlang sekola seo. Makwala re ne re a tshosa ka mahlo feela, ho ne ho se motho eo re mo tshabang hobane re ne re ikwetlisa ka thata tsatsi le leng le le leng.

[E qotsitswe le ho lokiswa ho tswa ho: *Ngatana ya patsi* ka BT Mokgomatha 1988:50]

- 1.15 Ho ya ka tema, ke sefe sesosa se seholo sa kgohlano mehleng ya kajeno? Bolela e le NNGWE feela. (1)
- 1.16 Ke eng e ka etsang hore dikgohlano di fele, bophelo bo boele bo be monate hape? (1)
- 1.17 Diphutuhelo tse neng di etsahala mehleng ya kgale di ne di eba le ditlamorao dife? Bolela ntlha e le NNGWE feela. (2)
- 1.18 Ke efe kamano eo o e fumanang dipakeng tsa tema ee le tema ya pele? (2)
- 1.19 Ho bolelwang ha hothwe ho nkgisetsana mahafi le monna e mong e ne e le ntho e bobebe. (2)
- 1.20 Bolela lebitso la motho a le mong feela ya neng a tshajwa ke sebui ho tswa temeng. (1)
- 1.21 Ke eng e neng e etsa hore sebui le motswalle wa sona ba se ke ba tshaba motho? (1)

MATSHWAO OHLE A KAROLO YA A: 30

KAROLO YA B: KGUTSUFATSO**POTSO YA 2**

Bala ditaba tsa tema e latelang, ebe o di kgutsufatsa ka mantswa a sa feteng a 90.

Dintlha e be tse SUPILENG tse jereng mehopolo ya sehlooho e nyalanang le tema.

Bontsha palo ya mantswa ao o a sebedisitseng qetellong ya kgutsufatso ya hao.

Ngola ka mokgwa wa seratswana se momahaneng.

Qolla dintlha tse supileng tse fanang ka mehato e ka thusang ho kgona ho tswelapele ka bophelo kamora ho fumana hore o na le HIV.

MEHATO YA HO AMOHELA

Ho fumana hore o na le HIV ho tla fetola bophelo ba hao ho ya ho ile. Sa bohlokwa seo o tshwanelang ho se etsa ke hore o amohela sephetho. O ka ikutlwa o kgenne, o ferekane, o tshohile hape o le mong empa seo ke ketsahalo e tlwaelehileng. HIV e ka ba kotsi e kgolo ya bophelo empa o ka kgona ho tobana le yona.

Se seng se ka thusang bophelo ba hao ke hore o be le lesedi ka HIV mme o ithute haholo ka yona hore e ama mmele wa hao jwang, hore kalafo e sebetsa jwang le ditlamorao, o tla ba le matla mme o se ferekane. O tla ikutlwa o na le taolo ya bophelo bo botle hape.

Utulla boemo ba hao bathong bao o ba tshepang jwalo ka lelapa le metswalle e haufi mme o tshepele ho bona bakeng sa tshehetso. Sena se ka theola morwalo o mahetleng a hao, empa le ha ho le jwalo o se le bale hore ho jwetsa batho ke kgetho ya hao mme o tlameha ho e etsa ha o ikemiseditse.

Ho ya ngakeng la pele ho bohlokwa haholo mme o tshwanela ho etsa moralo wa dipotso tseo o batlang dikarabo tsa tsona. Sena se tla o thusa ho hlophisa menahano le ho hlakisa pherekano e nngwe le e nngwe eo o nang le yona.

O tshwanela ho tseba ka meriana. Ha o se o ena le HIV ngaka ya hao e tla etsa diteko tsa CD4 count le viral load ho lekola hore kokwanahloko e maemong afe mme e o hlalose hore na o ka qala ho nwa di-ARV kapa tje. Hore meriana e sebetse, o tlameha ho nwa di-ARV tsa hao jwaloka ha ngaka e o laetse letsatsi le letsatsi.

Netefatsa hore o ja dijo tse nang le phepo, o ikwetlise kgafetsa, o boele o qobe ho tsuba dithethefatsi le ho etsa thobalano e sa bolokehang hobane ke boikarabelo ba hao hore o se tshwaetse ba bang. Tswelapele ka bophelo o ntse o hopola hore ka kalafo e nepahetseng o ka phela bophelo bo bolelele le bo botle o ntse o sa le bale hore ha o motho wa pele wa ho ba le HIV, empa ha o latela metjha o tla tsamaya tseleng e nepahetseng.

[E qotsitse le ho lokiswa ho tswa ho: *BONA* Pherekong 2014: 78-79]

MATSHWAO OHLE A KAROLO YA B: 10

KAROLO YA C: THUTAPUO LE TSHEBEDISO YA PUO

POTSO YA 3

Boha papatso ena e latelang ebe o araba dipotso tse theilweng ho yona.

DIMPHO TSE NGATA

Qadisa ngwana hao sekolong hantle selemong se setjha ka dieta tse pholitjhilweng, tse benyang. Lethathama la **Plush** la ho kgutlela sekolong le na le dihlahiswa tsa maemo a hodimo tse fepang le ho laola maemo a dieta tsa ngwana hao. E bitsa R7,99, lethathama la Plush la ho boela sekolong le fumaneha mabenkeleng a pele naha ka bophara hape le tshwanela bajete e nngwe le e nngwe ya ho boela sekolong. Bakeng sa lesedi ka dihlahiswa le tlhokomelo ya dieta, etela www.plush.co.za. Babadi ba 5 ba lehlohonolo ba monyetleng wa ho hapa sephuthelwana sa **Plush Back-to-School** se bitsang R1 000 ka seng.

[E qotsitswe le ho lokiswa ho tswa ho: BONA Pherekong 2014: 110]

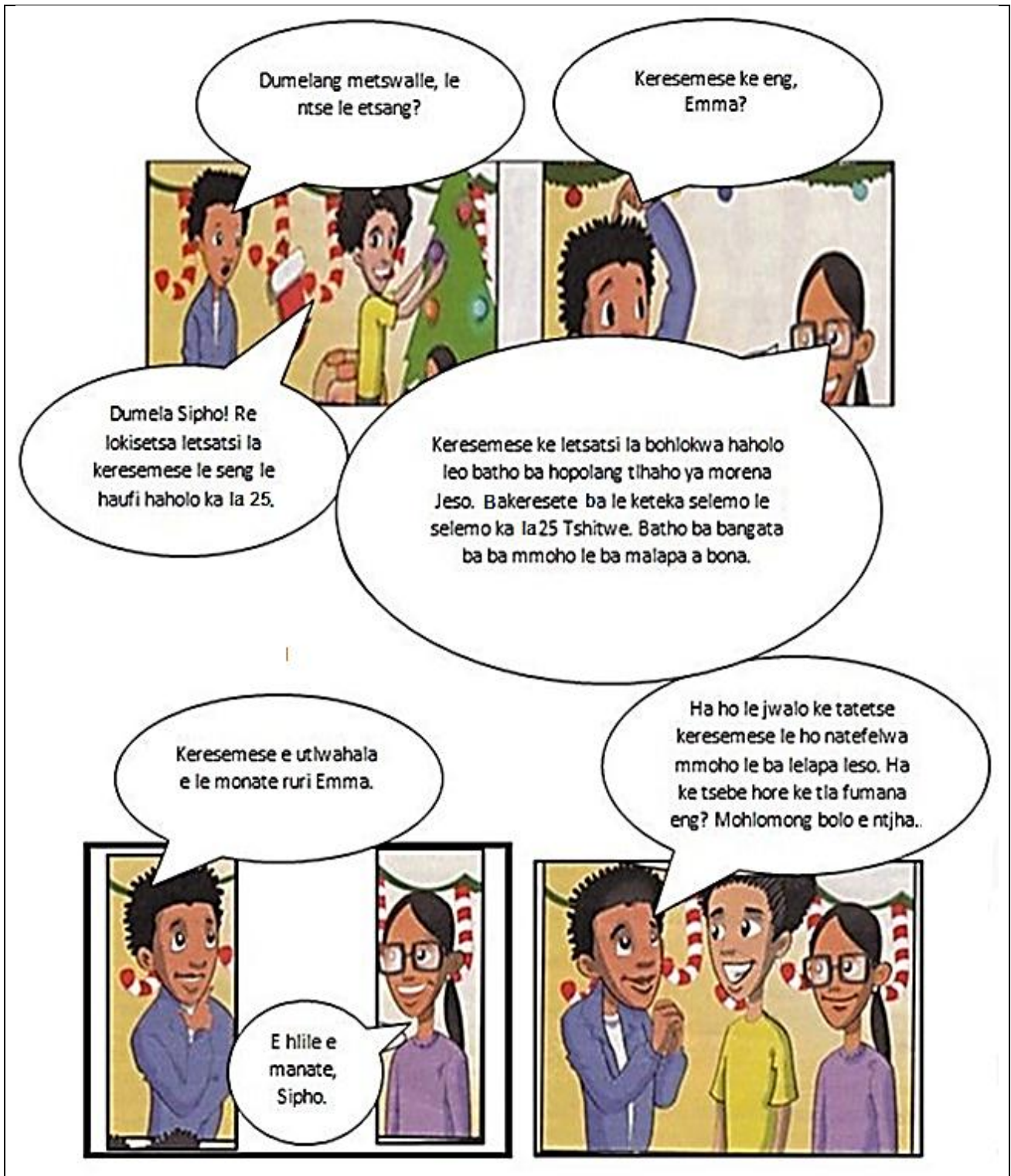
- 3.1 Ke sefe sehlahiswa se bapatswang moo? (1)
- 3.2 Mosebetsi wa bohlokwa wa sehlahiswa see ke ofe? (1)
- 3.3 Papatso ee e reretswe bomang? (1)
- 3.4 Ha o hloka ho tseba haholwanyane ka sehlahiswa se, o ka etsa jwang? (1)
- 3.5 Ke ofe moputso o ka unwang ke babadi papatsong ee? (2)
- 3.6 Bolela mawa a mabedi a ho bapatsa ao mongodi a a sebedisitseng papatsong ena. (2)
- 3.7 Na o nahana hore sehlahiswa se e se ka sebetsa mosebetsi wa sona jwalo ka ha ho boletswe papatsong? Tshehetsa karabo ya hao ka lebaka. (2)

[10]

POTSO YA 4

Boha khathunu ena o nto araba dipotso tse theilweng tlasa yona.

[E qotsitse ho Mohaladitwe ka GM Makobane le ba bang,2005:16]

- 4.1 Ke bomang ba ketekang letsatsi la kerese mese selemo le selemo ho ya ka khathunu? (1)
- 4.2 Hangata ba ye ba le keteke ka ho etsa jwang? (1)
- 4.3 Bolela dintho tse PEDI tse kgethehileng tsa bohlokwa tse yeng di etswe ke batho ka letsatsi la kerese mese. (2)
- 4.4 Hlalosa hore kerese mese ke eng. (1)
- 4.5 Bolela dintho tse PEDI tseo Siphoneng a nahana hore a ka di fumana ka kerese mese. (2)
- 4.6 Bolela se le SENG se molemo seo wena o yeng o se etse ka letsatsi la kerese mese. (1)
- 4.7 Ke eng eo wena o sa e rateng e yeng e etsahale ka letsatsi la kerese mese? (2)
- [10]**

POTSO YA 5

Bala tema ena ebe o araba dipotso tsa thutapuo le tshebediso ya puo tse e latelang.

Bashanyana **ba bane** ba dutse letswapong mme ba hehla tsa bodisana. Ka pele ho dutse ya bitswang Mokgele. Mokgele enwa o tumme haholo ka hore ke moshanyana ya thibaneng ditsebe. Ka hodimo ho **mona** e ne e le shwahle. Ee, **shwahle** hobane ka mehla ha a le naheng o bokanelwa ke badisana ba bang ba atisang ho kgahlwa ke metlae e monate kapa hona ho qabola motho ya mo mametseng. Kajeno o ne a mametswe ke Mokete, Nketjwane le Kgolabolokwe. Tjhanyana ena e keketehile ka ho sa kgaotseng. **Menyepetsi** ba e hlakola kgafetsa. Athe maoto ba tila ba sa tswa tila ka ona.

Mokgele o ne a tlike ka pale e ntjha kajeno. A qoqa ka mohlankana e mong ya ileng a etela batho ba neng ba le letsemeng la ho hlaola lehola **masimong**. A re mohlankana enwa o ne a tsotse a hloka le ha e le nketlana thekeng. A sa tshwara letho matsohong. Ka nako ya dijo ha ho se ho jewa, mohlankana enwa a iphopholetsa mme a ntsha thipa le letswai selateng ho yena. Ee, o ne a ntse a le sheleng mme a itlhophere! Ho sa le jwalo, mohlankana enwa a boela a phopholetsa a **tiamolla** lebanta thekeng a shapa ntjha bohloko hoo le mong a bileng a tshwara mohlankana ka dipahlo. "A ntse a tsotse?" Ee Mokgele o ne a **bile** a ntse a tsheha hanyenyane ha a qoqa pale ena. Bashanyana bana ba nkeha ke meqoqo ena ya Mokgele.

[E qotsitswe le ho lokiswa ho tswa ho *Makumane* a thata a bophelo ka *JM Maqubela:1997:25*]

- 5.1 Polelong ena 'Bashemane **ba bane** ba dutse letswapong mme ba hehla tsa bodisana,' lentswe le ntshofaditsweng ke lekgethi. Ipopole polelo ka kutu e latelang, o be o le sehelle. (2)
- tle
- 5.2 Polelong ena 'Ka hodimo ho **mona** e ne e le shwahle'. Sebedisa lentswe le ntshofaditsweng polelong eo o ipopetseng yona ho totobatsa moelelo o sa tshwaneng le o temeng. (2)
- 5.3 Kgetha karabo e nepahetseng ho tsena tse latelang tse hlalosang lentswe '**shwahle**'. Ngola tlhaku ya karabo e lebaneng le polelo e nepahetseng. (1)
A Motho ya thotseng haholo.
B Motho ya ratang ditaba haholo.
C Motho ya buwang a robetse.
D Motho ya buwang haholo.
- 5.4 Polelo ena 'Mokgele o ne a tlike ka pale e ntjha kajeno' e ho lekgethe lefetile e ngole hape mme o e fetolele ho lekgethe le tlang. (2)
- 5.5 Ngola lehlaloso/sonime ya **menyepetsi**. (1)

- 5.6 Polelong ena, Ee Mokgele o ne a **bile** a ntse a tsheha hanyenyane ha a qoqa pale ena'. Lentswe le ntshofaditsweng ke lethusi la leetsi. a qoqa pale ena'. Lentswe le ntshofaditsweng ke lethusi la leetsi.
Sebedisa lethusi le latelang polelong eo o ipopetseng yona o be o le sehelle.
'hlile'

(2)
[10]

MATSHWAO OHLE A KAROLO YA C: 30
MATSHWAO OHLE A PAMPIRI ENA: 70

